

О. С. Черемська, І. М. Ходарєва
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ МОВНОГО ОБРАЗУ ЛЮБОВІ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Важливим аспектом сучасної мовознавчої науки є пошук особливостей індивідуально-авторської картини світу як фрагмента загальнонаціональної. Дослідження ідіолекту письменника здійснюють у двох аспектах: історія української літературної мови (внесок письменника в літературну мову) і мова художньої літератури (інтерпретація естетичної функції мови, декодування тексту). Другий напрям активізовано у 80 – 90 рр. ХХ ст. на матеріалі художньої мовотворчості майстрів слова «з погляду естетики художнього слова і створення індивідуальних мовних картин світу» [2, 305 – 306]. Цей напрям представлений працями С. Єрмоленко, В. Калашника, В. Кононенка, Л. Мацько, А. Мойсієнка, О. Муромцевої, Н. Сологуб, В. Ужченка, Г. Сюті та ін., окремими науковими розвідками.

Творчий доробок П. Загребельного багатоаспектно розглянуто в літературознавчих і мовознавчих розвідках. Основну увагу науковців привертала персоналістична проблематика романістики письменника, композиційні, жанрові, стильові особливості творів митця (З. Голубєва, І. Осадча, М. Слабошпицький, В. Фащенко). Предметом аналізу були сюжетні лінії та характеристика персонажів романів (М. Бриних, Ю. Мушкетик, В. Югов), фраземіка в системі ідіостилію письменника (Ю. Кохан), особливості афористики митця (Т. Шевченко), простежено еволюцію етнопсихічної концепції особистості (Н. Санакоєва), простудійовано естетичні функції символів (С. Нестерук), структурно-семантичний і стилістичний аспекти дослідження оказіоналізмів (Т. Юрченко), семантико-стилістичні мотивації використання архаїзмів (Т. Крупеньова).

Аналіз індивідуальної мовної системи через дослідження засобів вербалізації мовних образів у художньому тексті дає найбільш повне й об'єктивно сформоване уявлення про мовну картину світу письменника. Однак цей аспект творчості П. Загребельного поки не був достатньо досліджений. Відтак, метою лінгвістичної розвідки є аналіз засобів вербалізації мовного образу *любові* на матеріалі історичних романів митця.

Цікавими для лінгвостилістичних досліджень є прозові тексти письменника, зокрема його цикл історичних романів. Проза П. Загребельного посідає чільне місце в історичній романістиці. Створивши низку романів («Диво», «Первоміст», «Смерть у Києві», «Євпраксія», «Роксолана», «Я, Богдан (Сповідь у славі)», «Тисячолітній Миколай»), письменник докорінно змінив традиційне уявлення про історичну прозу. Розвиваючи історичну тематику, П. Загребельний відтворює героїку минулих літ, однак зовсім по-новому оцінює історичні факти, документи, літописи, події давнини і сучасності. Сам письменник з цього приводу зауважує: «Історія далека від пристрастей, вона має *‘добру и злу внимать равнодушно’*, бо над нею панує неподільно сувора диктатура істини. Єдине, що може письменник – це створити... той чи інший настрій... Я намагався відтворити не тільки побут, обстановку, політичну й моральну атмосферу того часу, а й психологію наших попередників» [3, с. 441].

Таке психологічне спрямування мотивоване самою концепцією історичного роману, яка передбачає розкриття авторського ставлення до зображуваних подій, що й зумовлює глибоке переосмислення минулого. В. Винокур з цього приводу висловлює думку про те, що «в мовній стилізації доцільно спиратися не на “тимчасове”, а на “вічне”, тобто на те, що здатне зробити мову історичного роману зрозумілою для читача, одночасно відповідаючи його бажанню відчувати колорит епохи» [1, с. 408]. У літературній творчості автор передає свої переживання і свідомо чи підсвідомо змальовує власні почуття, враження, емоції в описах характерів і переживань вигаданих героїв. У цьому й полягає характерна особливість

творчості П. Загребельного – психологізм, що виражається через авторські роздуми, змалювання системи характерів, відтворення внутрішнього світу персонажів: «Найбільш привабливою рисою його творів, на думку О. Сизоненка, є точність психологічних характеристик, опуклість та предметність зображення, глибоке проникнення у світ героїв» [5, с. 25]. Як зауважує Н. Зборовська, «поглибити інтелектуалізований реалізм психологією – це той художній експеримент, якому прозаїк присвятив усю свою творчість» [4, с. 136].

Основною «рушійною силою» динамічних і напружених історичних сюжетів є *любов* як один з провідних мотивів творчості П. Загребельного, найбільш особистісне й інтимне з усіх моральних почуттів. Не випадково в багатьох творах письменника з'являються міркування про сутність любові, що є влучними афоризмами, узагальненими філософськими сентенціями автора. Афористичні одиниці на позначення почуттєвої сфери людини представлені широкою гамою асоціативних образів – *'щастя'* (*А любов – це щастя, заради якого ми й приходимо на світ* [4, с. 150]), *'радість'* (*Вершина радості існування – любов* [1 : кн. 2, с. 137]); *'водна стихія'* (*Любов – це безмежне тепле море, в якому купається людство* [4, с. 325]), *'совість'* (*А може, любов і є совість?* [4, с. 47]), *'світовідчуття'* (*Любов – це дух, це вознесіння духу...* [4, с. 245]); *'поривання'* (*Любов – це таке саме шаленство, як і слава. Це мука ще тяжча, а шаленство ще смішніше. Ні, любов – це благословення життя* [5, с. 384]), *'затьмарення'* (*Щоразу, коли чоловік наближається до жінки, темрява вражає його розум* [2 : т. 1, с. 235]) тощо. Такі авторські афоризми, як складові частини української культури, розкривають особливості національного менталітету, їм відведено роль соціальних коректорів етичних норм. Як наголошує Н. Шарманова, афоризм не утворюється щоразу по-новому, а віртуально існує в мові й актуалізується автоматично в комунікативних актах [7, с. 3 – 12]. Афористичні вислови вважають одним із найяскравіших мовних засобів, особливим естетичним знаком (В. Калашник), мовним знаком культури (С. Єрмоленко).

Як виявило дослідження, образ *любові* у мовному просторі історичних романів П. Загребельного має свою специфіку вербалізації: любов – ніжні міжособистісні почуття, любов – сильні материнські (батьківські) почуття, любов – глибокі почуття до рідної землі, любов – захоплення владою, славою, любов – уподобання, зацікавлення певним видом занять.

Любов – міжособистісне почуття – охоплює широке коло емоційних конотацій – від звичайної симпатії до всеосяжної пристрасті. *Любов* до жінки у творах П. Загребельного уміщує авторську оцінку, розкриває особливості їїсприйняття ліричним героєм: щаслива й нещасна, цнотлива й еротична, взаємна й нерозділена, втрачена й вічна. В інтерв'ю письменник висловлює думку, що «справжня любов до жінки і найвища шанобливість до неї, як втілення найвищої земної краси, може народжуватися тільки там і тоді, де всевладно панує цнотливість, чистість і, сказати б, недоторканість» [6, с. 168 – 169].

Ніжність, стриманість прояву емоцій П. Загребельний передає манерою героїв говорити про любов: *Це я люблю тебе! – прошепотіла вона* [3, с. 233]; ...*Оксано, – тихо покликав я. – Тепер я з тобою і завжди буду з тобою* [3, с. 20]. Сильні емоційні переживання, спричинені почуттям любові, митець відтворює, описуючи погляд закоханої дівчини: *Вона дивилася на мене з такою любов'ю, що мені стало страшно* [3, с. 437]. Асоціативний зв'язок *дивитися з любов'ю – відчувати страх* вербалізує високий ступінь прояву почуття й актуалізує сему '*пристрасть*'.

Асоціативне поле *любов* уособлюють просторові назви – весна, квіти, трави, вербалізовані епітетами, метафоричними засобами. Піднесений емоційний стан закоханого естетизують символічні образи весни (*барвисті квіти, шовковисті трави*), оскільки весна в українській національно-мовній картині світу традиційно асоціюється з коханням: ...*моя гайдамацька кров кипіла ще й від того, що на фініші ждала закохана в мене генеральська донька, від самої думки про яку вже мені не мороз в обличчя, а весняний легіт, і не жорсткий сніг під лижвами, а шовковисті трави і барвисті квіти*

[3, с. 423]. Емоційно-напружений стан героя увиразнюють дієслівна метафора *моя гайдамацька кров кипіла*, контекстуальні протиставлення *мороз в обличчя – весняний легіт, жорсткий сніг – шовковисті трави, барвисті квіти*.

Мовний образ любові у романах П. Загребельного нерідко асоціюється з просторовими реаліями, репрезентованими лексемами *простори, земля, небо, зорі, світ: ...моя любов злітає на небо і зласкавлює тебе звідти* [3, с. 240]. За допомогою дієслова *злітає* реалізовано перенесення властивості живих істот (птахів) на неживі, таким чином антропоморфічна метафора *любов злітає, зласкавлює* довершує словесний образ любові.

Важливим чинником творення образності стає українська фразеологія, яка, актуалізуючись в художньому мовленні, надає йому додаткового експресивно-образного навантаження і естетизує зображуване. Наприклад: *усміхалася так ласкаво, що я ладен був покласти до її ніг цілий світ* [(покласти до ніг – виконати будь-яке бажання), ...*а я вже готова за ним у вогонь і в воду* (у вогонь і в воду – про готовність на будь-який учинок); *взяв мене за руки, а мене як молнією вдарило* (як молнією вдарило – відчутти сильне потрясіння, збудження); *як побачила його, так і вмерла* (побачити і вмерти – застигнути на місці), *а він на мене дивиться і теж мов сам не свій* (сам не свій – втратити душевну рівновагу); ...*чорні очі, які з такою чарівною недогадливістю зазирали, здавалося, в саму душу* (зазирати в саму душу – розуміти почуття, думки); *А тут ще й капіташа, мов шкідливий чортик у пеклі, знай підкладав дрівець* (підкладати дров – підсилювати, розпалювати почуття, переживання), *розкочегарював, роздмухував нестерпний вогонь* (роздмухувати вогонь – робити обставини вкрай напруженими), *приносив Шульгу в жертву* (приносити в жертву – відмовлявся від чогось задля іншого), *безсовісно користаючись його недосвідченістю, несміливістю, юнацькою сором'язливістю, грав у третього зайвого* (грати у третього зайвого – прикидатися); *який з тебе фронтовик, коли ти від жінки, як чорт від ладану* (як чорт від ладану – дуже боятися).

Посилення емоційності та експресивності в тексті автор досягає зведенням в один синонімічний ряд фразеологічних і лексичних одиниць, наприклад, *стояв без віддиху, без духу, стовбичив, ніби бовван глиняний* (стояти нерухомо); *він тут лиш гість, небажаний, непрошений, незваний, як татарин* (без запрошення, попередження, несподівано). Використання великої кількості фразеологічних зворотів надає текстові експресивності, іноді комічного ефекту, увиразнює портретні характеристики та описи внутрішнього стану героїв.

Однією з характерних особливостей формування мовної картини світу П. Загребельного можна вважати широко представлені в романі індивідуально-авторські новотвори (оказіоналізми). Виступаючи джерелом мовленнєвого новаторства, вони виконують експресивну функцію. Характерним є вживання okazіональних утворень в описах зовнішності: *Оксана сиділа й з любов'ю дивилася, як я їм, і я відвзаємнював їй її погляди* [3, с. 44]. Словник сучасної української мови (в 11 томах) не фіксує лексеми *відвзаємнювати*. Очевидно, що в авторському контексті *відвзаємнювати* – *дивитися один одному в очі; відповідати взаємністю на погляди, сповнені почуття любові*. Індивідуально-авторські новотвори письменник вводить у портретні характеристики героїв – *любити до кінецьсвітності, стуманілі очі, розбігані очі, довгі очі, безсоромні губи знетямлювали, вирозумлювання, зрозпачення, зрозпачений, стосильно, тьмасильно, стобарвно, стозвуко*, що дає змогу якнайточніше передати силу почуттів, описати зовнішність людини або її психічний стан.

Тілесні прояви любові вербалізовані в тексті роману лексемами *поцілунки, обійми*: *Як побачила тоді на сінокосі ці шрами, то ще дужче захотіла тебе!.. Поцілунками б зцілила!..* [3, с. 138]; *Оксана була легка, як скіпка, майже невагома, її тіло, ще хвилину тому наповнене потужними зарядами невпокореності, загрозово злагідніло, ніби самознищуючись у моїх обіймах* [3, с. 46]. Оригінальною є асоціативна трансформація *любов* – *хвороба*, яку письменник відтворює за допомогою дієслівної метафори

цілиту поцілунками. Експресивний стан закоханих, пристрасність вербалізує метафора *потужні заряди невпкореності*. Динамічність, швидка зміна настрою, пристрасність представлені у тексті словосполученнями *ще хвилину тому, загрозово злагідніло, порівнянням ніби самознищуючись*. Лексема *цілувати*, як вербалізація тілесного прояву почуття любові, у романі П. Загребельного набуває додаткового смислу: *Я вицілював усі сльози з її очей, гладив і голубив її, готовий був обцілувати не тільки її всю, а всі кутки в цій убогій землянці, аби тільки в довгих очах Оксаниних побачити нарешті не зблиски сліз, а тихе сяйво її прекрасного усміху* [3, с. 20]. Лексему *вицілювати* Словник української літературної мови (в 11 томах) тлумачить як багаторазово *цілувати, обцілювати*. У наведеному контексті дієслівна метафора *вицілювати сльози* має значення *заспокоювати, голубити*. Символічне значення сяйва, зблиску має як позитивну, так і негативну конотацію – *зблиски сліз, тихе сяйво усміху*.

Іще одним засобом вербалізації ніжного, романтичного почуття є гіперболізація, за допомогою якої письменник зображує нездійсненні бажання ліричного героя: *Прихилити б ще всі дерева, щоб був затишок, простелити під ноги Оксані всі трави, щоб м'яко ступати, зіймати з неба зірки, які вона захоче, – їй того було б недосить, щоб виказати все моє дбання, турботу мою і любов до Оксани* [3, с. 424]. П. Загребельний використовує текстуальне синонімічне зближення слів *любов, турбота, дбання*. Кохання надихає юнака на здійснення надзвичайних учинків, надає впевненості в собі. Використані автором фразеологізми *знімати з неба зірки, стелити під ноги трави, прихилити дерева* мають значення *зробити все, виконати будь-яке бажання*. Сема 'бажаність' реалізована дієсловами *прихилити б, простелити, зіймати*.

У класичній літературі для зображення закоханих широко використовують образи-символи птахів, зокрема голуба й голубки. З образом-символом голуба пов'язують і мотив смутку, печалі. П. Загребельний подає образ голубки саме в цій інтерпретації. У нього символ

цього птаха асоціюється з журбою, тугою за рідним краєм: *Тужливо туркотіла десь у деревах голубка, кликала її додому, додому, додому... А де твій дім, Настасю? Де твій дім? ... Любов, мудрість і птахи не знають вітчизни. Вони перелітні і всюдисущі, як туга й розпука. А ти хіба перелітна? Навіщо й чому ти тут, так далеко від Рогатина, від свого дому? А де її дім тепер? Страшно подумати* [1 : кн. 1, с. 131]. Символічний образ птаха пов'язується з поняттями мудрості, неосяжності, широти простору.

Варто зауважити, що особливо виразно П. Загребельний змальовує любов Роксолани, до “милого серцю Рогатина”, до рідної землі, *що її ці зайди, ці грабіжники й людологи норували закувати в залізний нашийник* [1 : кн. 1, с. 172]. Автор персоніфікує образ Батьківщини, порівнює її з живою істотою, закутою у залізний нашийник. Уживаючи лексему земля, письменник використовує лише епітет *рідна*: *За п'ять років уперше стріла людину з рідної землі* [1 : кн. 1, с. 313]; *Чоловік з її рідної землі – ось дарунок долі!* Звичайно ж, найкраще тільки там, *де і степи зеленіли шовками, а над ними сонце – ніде в світі немає такого лагідного сонця!* [1 : кн. 1, с. 313]; *...вмерла непомітно, зайва й чужа для цієї чужої землі і навіки відірвана від землі рідної* [1 : кн. 1, с. 153]. Закоханість героїні у рідний край передається вживанням таких метафор, як *лагідне сонце, зеленіли шовками*. Символічний образ *лагідного сонця* вжитий у контексті в значенні *одне з багатьох* є неприродним, але стилістично виправданим, задля того, щоб показати унікальність своєї Батьківщини. Сонце в романі П. Загребельного “Роксолана” символізує тепло, щастя, рідний край.

Подібний прийом використано і в наступному прикладі: *І тут небо теж високе, як і вдома, і те саме сонце, і зорі мовби ті самі. Тільки місяць чужий. Якийсь перевернутий, мов човен, що пливе не знати куди, а з ним відпливає твоя душа. Ой не світи, місяченьку, не світи нікому!* [1 : кн. 1, с. 131]. Словесні образи рідних просторів вражають внутрішньою суперечливістю: *небо теж високе, і те саме сонце, і зорі ті самі* як символи спокою, душевної ясності, але *місяць чужий*, не той, не такий. А оскільки для

українців місяць є символом кохання, добрим знаком, показником сприятливих обставин, то не такий (*перевернутий*) місяць символізує і не таке, нещасливе кохання, віщує недобре. Місячна ніч у фольклорі – час закоханих, а вставлені у контекст рядки з народної пісні, завершують і підсилюють картину приреченості (*пливе не знати куди, відпливає твоя душа*).

Найвища, найчистіша любов, іноді навіть жертвна, – це материнська любов. П. Загребельний описує самовіддане почуття батьків до своїх дітей іноді навіть без акцентування на лексемі *любов*: *Батьки завжди так: про себе не дбають, не згадують, не скаржаться на долю, все тільки про дітей, для них і заради них, всі болі, всі співчуття, всі надії й жадання – лиш для дітей, для них самих* [3, с. 20]. Складне речення, ускладнене кількома однорідними рядами, розширює семантику кожного з компонентів однорідного ряду: присудків, виражених дієсловами *не дбають, не згадують, не скаржаться*, додатків *про дітей, для них і заради них*, підметів *всі болі, всі співчуття, всі надії й жадання*. Таке нанизування однорідних рядів посилює експресивність контексту, увиразнює семантику кожного з компонентів ряду.

Нерідко материнська любов у романі «Роксолана» асоціюється з фізичним болем: *...третій син Роксолани мав стати найбільшою її любов'ю, найбільшим болем, її смертю* [1 : кн. 1, с. 290], характеризується епітетом *болісна*: *Хуррем любила Мехмеда болісною любов'ю* [1 : кн. 1, с. 239], через те, що сила материнської любові з'єднує її в одне ціле з її дитиною. Любов матері до її дитини порівнюється із краплинами у водному потоці: *Чи не пов'язані між собою невидимо й невлучимо, не злиті в єдиний потік краплини так само, як злита вона тепер із своїм дитям, з первородком, з сином!* [1 : кн. 1, с. 207]. Таким чином, материнська любов у П. Загребельного – почуття не стільки духовне (*валіде до вподоби було все, що миле синовому серцю* [1 : кн. 1, с. 54]), скільки фізичне (*злита вона тепер із своїм дитям*).

Прояв зацікавленості, уподобання до певного виду занять (плавати, читати поезії, споживати різні наїдки) відбувається на емоційному рівні, що

позначається винятково позитивним семантичним маркуванням лексики, презентованої у романі лексемами *любити, улюблений*. На надзвичайну силу зацікавленості певним видом діяльності можуть вказувати як лексичні, так і граматичні маркери, зокрема, уживання прикметників (і утворених від них прислівників) найвищого ступеня порівняння. Наприклад: *На фронті це був наш найулюбленіший поет [Єсенін]* [3, с. 75]. Відомо, що в роки Великої Вітчизняної війни солдати, відпочиваючи між боями, читали вірші патріотичного спрямування, ліричні поезії, зокрема С. Єсеніна. Улюблена справа, улюблене заняття може викликати внутрішній спокій, насолоду: *Ольга любила воду, як русалка!* [3, с. 439]. Відчуття задоволення від купання Павло Загребельний передає простим порівнянням *як русалка*, де об'єктом зіставлення виступає міфологічна істота. Надання переваги певній страві з-поміж інших також презентовано в романі лексемою *любити*: *...моя дружина Оксана готує сьогодні гречані галушки, які так любить студент Сирота...* [3, с. 113]. На особливий вияв уподобання вказує підсилювальна частка *так*.

Отже, в історичних романах Павла Загребельного актуалізовано образ *любові*, що є домінантою індивідуально-авторської картини світу, стрижневим засобом вербалізації чуттєвого світосприйняття митця.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Винокур Г. О. О языке исторического романа // О языке художественной литературы. – М., 1991. – С. 407–429.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К., 1999.
3. Загребельний П. А. Неложними устами: [статті, есе, портрети] / П.А. Загребельний. – К., 1991.
4. Зборовська Н. Моделювання образу Роксолани у романі Павла Загребельного / Н. Зборовська // Січеслав. – 2005. – № 3–4. – С. 136–142.
5. Сизоненко О. Мости літературної зрілості / Сизоненко О. – К. : Рад. письменник, 1974. – 46 с.

6. “Таємниця Євразії, або Жінка і чоловік з погляду вічності” (розмова Людмили Тарнашинської з Павлом Загребельним) // Березіль. – 2000. – № 7–8. – С. 165–173.

7. Шарманова Н.М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Шарманова; Харківський нац. ун-т. – Х., 2005. – 19 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Загребельний П. А. Роксолана : [роман ; у 2-х кн.] / П. А. Загребельний. – Харків: Фоліо, 2003.

2. Загребельний П. А. Романи в двох томах / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1974.

3. Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай : [роман] / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2004. – 399 с.

4. Загребельний П. А. Юлія, або Запрошення до самовбивства : [роман] / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2002. – 351 с.

5. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі) : [роман] / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1986. – 492 с.